

A KÁDÁR-RENDSZER VÉDELEMIGAZGATÁSÁNAK HAZAI ÉS NEMZETKÖZI MINTÁI A XX. SZÁZADBAN

A forradalmat követően Magyarországon és a szövetséges államokban az atom- és a rakéatechnológia, de különösen ez utóbbi rohamos fejlődését követően új kihívásokkal nézett szembe a katonai vezetés. Hasonló volt a helyzet, mint az első világháború végén, hiszen mindkét korszakban azzal szembesültek, hogy a hátszínre, az ott lévő katonai tartalékokat, a hadi- és a civil ipart, az infrastruktúrát, és a polgári lakosságot a korábbinál jóval rövidebb idő alatt, gyakorlatilag „átugorva” a frontvonalat el lehet érni repülővel, illetve rakétával. Mindez természetesen a harcoló alakulatok működésére is hatással volt. A '60-as évek elején minden korábbinál nagyobb hangsúlyt fektettek a katonai és a civil szféra mozgósítására, az atomfegyverek elleni védekezésre. 1964-től létrehoztak volna egy „rendkívüli időszakban”, azaz háborúban és nagyobb belső megmozdulás esetén teljhatalommal működő Honvédelmi Tanácsot (HT) is. Mindennek voltak hazai és nemzetközi előzményei, nem csupán a szovjet modell másolására törekedtek. A tanulmány célja ezek áttekintő ismertetése, bemutatása, a fejlődési tendenciák felvázolása.¹

A háborús Honvédelmi Tanács központi szervezetét 1964-ben hozták létre, majd 1970-re kidolgozták megyei, járási, kerületi, városi szerveit is. Ezt a rendszert 1989-ig tudták volna „beélesíteni”. Ha a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) rendkívüli állapotot hirdetett volna ki, akkor a békeidőszaki Honvédelmi Bizottság² (HB) HT-vé alakult volna át, bevonult volna az erre a célra épített különleges objektumokba, a feladatai pedig a következők lettek volna: „... irányítja az ország és a társadalmi rend védelmét, – mozgósítja és felhasználja az ország lakosságát és minden erőforrását a haza és a szocialista társadalmi rend védelmére, az ellenség megsemmisítésére, a hatályos szövetségi szerződésekből folyó kötelezettségek maradéktalan teljesítésére, – biztosítja az ország lakossága élet – és anyagi javai védelmét.” (sic!) Ennek során a Minisztertanács jogkörében járt volna el, adott esetben az MSZMP

¹ Fischer Ferenc: A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991) Budapest, 1996. IKVA Kiadó 172–280.; MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) XIX-A-98 12. d. 56. ö. e.; 164. d. A HB 4/165/1964. sz. határozata, 1964. november 18-i ülés

² MNL OL XIX-A-98 5. d.

KB PB (Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága) feladatait is átvette. Működését a meglévő törvények szerint kellett volna végeznie, de ebben az esetben különleges törvények, pl.: statárium, gyülekezési jog korlátozása, bírósági szervezet átalakítása is érvénybe léptek volna. Parancsait mindenkinek végre kellett hajtania, tagjai a legfelsőbb, illetve megyei stb. politikai és katonai vezetők voltak. A következő osztályokat szervezték meg: 1. Politikai, 2. Katonai, 3. Belügyi és Igazgatási, 4. Gazdaságpolitikai, 5. Kulturális és Egészségügyi, 6. Nemzetközi kapcsolatok. Felosztották, hogy a hatáskörükbe milyen állami, és párt-szervek tartoznak. Az osztályok feladatait és szervezetét a későbbiekben megváltottatták és kibővítették, a Katonai Osztály például a teljes hadiirányítást végezte volna.³

Látható, hogy 1964-től egy komplex, előre megtervezett rendszer állt volna fel rendkívüli időszakban. Ez minden korábbinál centralizáltabb hadi és polgári irányítást tett volna lehetővé egy esetleges harmadik világháborúban. A XX. században az új hadviselés, az egyre nagyobb tömegek mozgósítása érdekében, a hátszág egyre inkább frontvonallá válására, a hadsereg és a lakosság ellátási problémáinak a megoldására hoztak létre központi szerveket, illetve törekedtek arra, hogy békeidőszakban minél jobban felkészüljenek egy esetleges háborúra. A HT előzményeinek a vizsgálata mellett ezen folyamat – e tanulmány keretein belül csupán vázlatos – ábrázolása is jelen írásmű célját képezi.

ELŐZMÉNYEK 1945-IG

A védelmi irányítási rendszerek kialakítása a modern korban vált jelentőssé, de már Szent István első dekrétumának első könyve is foglalkozott ezzel. A királyi vármegye haderejét a hadnagy, a közigazgatást és a bíraskodást az ispán irányította. Az 1848. évi XXII. tc. a nemzeti őrseregről szabályozta a rendkívüli időszak fogalmát, az 1867. évi XL. tc. a véderőről pedig a fegyveres szervek felépítését és alkalmazását. Az 1890. évi V. tc. a honvédség háborús mozgósításáról rendelkezett.⁴ A XX. század elején az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje a közös hadsereg mellett a magyar korona országaiban a honvédségből, az osztrák tartományokban a Landwehrtől állt, háborúban a népfelkelő, illetve Landsturm alakulatokkal egészítették ki őket, ezekbe minden férfi 42 éves koráig beletartozott. A háromféle haderő

³ MNL OL XIX-A-98 12. d. 56. ö. e. A HB 4/165/1964. sz. határozata; 1964. november 18. ülés, 17. d.

⁴ Horváth László: Változások a védelmi igazgatás területén http://portal.zmne.hu/download/konyvtar/digitgy/nek/2005_2/07_horvath.pdf (letöltve: 2015. november 20.)

alakulatainak hadtest kötelékében szervezték meg az együttműködését.⁵ A háború alatt egyébként az állam lakosságának 17%-a lett katona. A hadsereg irányítása Bécsből történt az uralkodó, a vezérkar, a közös hadügyminiszter vezetésével, a fegyvernemeket főszemlézők irányították. Háború esetén a vezérkar hadsereg-főparancsnoksággá alakult át.⁶

Ugyanakkor a technikai fejlődés már a 19. században új kihívások és feladatok elé állította a háborús stratégiákat, így a vasút háborús irányításáról, a Központi Szállításvezetőség megszervezéséről is érdemes pár szóban beszélni. Poroszországban az idősebb Helmuth Graf von Moltke már az 1840-es évektől figyelembe vette a mozgósítási terveknel a vasúthálózatot. Ezzel kapcsolatban ki lehet emelni az 1866-os Königrätz-i porosz–osztrák csatát, vagy az 1870–71-es francia–német háborút, amelyekben a vasút jelentős szerepet játszott. Előbbiben a poroszok a jobb vasúthálózatunknak köszönhetően korábban értek Csehországba, mint ahogy az osztrák haderő össze tudta vonni ott a csapatait.

A világháború előtt a Monarchia Oroszország, Románia, Olaszország és Szerbia ellen dolgozott ki haditerveket, de a birodalom keleti felén lévő gyér vasúthálózatot csak Oroszország felé bővítették. Ilyen szempontból a megfelelő vonalak és kiarakodási körletek – illetve az ez utóbbiakhoz vezető utak – megléte is fontos volt. A síneknél az is számított, hogy mekkora tömegű mozdonyt bírnak el, mekkora szakaszon milyen hosszú szerelvények tudják egymást kikerülni. Számon tartották, hogy adott vonalon adott idő alatt mennyi embert stb. lehet szállítani, az emelkedőket, kanyarokat is figyelembe vették. A haditervekben ehhez mérten meghatározták, hogy a mozgósítandó alakulatokat vasúttal mikorra lehet az adott helyre szállítani, ezeket évente frissítették. A bevonulókat szállító vonatok menetrendjét is megtervezték, mivel a normál menetrendben szereplők nem lettek volna elegendők a katonák szállításához, az egységek ellátásának vasúti biztosítását is kidolgozták.

A háború kitörését követően Központi Szállításvezetőséget állítottak fel, ide tartozott a hajózás is. Az olasz, orosz és a szerb határ boszniai felénél nem volt megfelelő a vasúti infrastruktúra. Még békében felmérték az ellenség olyan vasúti műtárgyait, amelyeket egy konfliktus esetén le kell rombolni. Több vonalat kizárólag a katonai

⁵ Ez hibás rendszer volt, mivel célszerű lett volna első vonalban a legjobb fegyverzettel és kiképzettséggel rendelkező alakulatokat bevetni, de ebben az esetben a különböző „minőségű” állomány összekeveredett, ráadásul a mozgósítás is nehézkes volt. (Erdeős László: A magyar honvédelem egy negyedszázada 1919–1944 II. k. Máriabesnyő–Gödöllő, 2007. Attraktor Kiadó 402–407.)

⁶ Balla Tibor: A militarista birodalom mítosza. Az osztrák–magyar haderő az első világháború előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. évf. 2014/3. 628–646.; Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris, 2014. 32–33; 68; 160–165; 355–60.

használat miatt bővítettek vagy építettek, a békeidőszaki kihasználtságuk nem volt megfelelő. A mozgósítás azonban a háború kirobbanásakor nem a tervek szerint haladt. Különösen az orosz fronton, ahol az ellenég gyors előrenyomulása miatt a kirakodóköreket nem mindenütt tudták használni. Ráadásul a menekültvonalak rendszertelen visszaözlése a felvonulást jelentős mértékben hátráltatta.

Lényeges, hogy békében az átcsoportosításokat csak elméletileg tervezték meg, részleteiben nem, így ez később jelentős nehézségeket okozott. Ráadásul az ellenség előrenyomulása és e szempontból a vasúthálózat kedvezőtlen struktúrája több helyütt jelentős kerülőkre kényszerítette a haderő egy arcvonalon belüli átcsoportosítását. A különböző hadszínterek közötti szállítások viszont könnyen mentek. A Monarchia vonalait a szövetségesek is több esetben igénybe vették. Kezdetben csupán a polgári szállítások időnkénti korlátozása jelentett problémát, a későbbiekben az egyre romló vasúti géppark, munkaerőhiány, ehhez kapcsolódóan az elfoglalt területekkel bővülő vasúthálózat is. Az 1918-as széthullás során a megszálló alakulatok sok gördülőanyagot stb. elvittek.⁷

A világhégés előtt a frontvonal és a vasút mellett a hátszág „irányítására” is gondoltak. A Monarchia osztrák felében már 1906-ban szabályozták, majd két alkalommal módosították, hogy milyen kivételes rendszabályok lépnek életbe háborús időszakban. A polgári kormányzatra vonatkozó jogok nagy részét a Kriegsüberwachungsamtra (Háborús Felügyeleti Hivatal) ruházták át, amely a hadsereg-főparancsnokság alatt működött. A különleges helyzetre külön rendeleteket is kidolgoztak. A közös hadügyminiszter Kriegsüberwachungsamt jogkörének a kiterjesztését szerette volna Magyarországra is elérni, de a magyar fél ezt ellenezte. Közjogi viták miatt évekig tartott a vonatkozó jogszabály elfogadása.

1910-ben Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban is „elfogadtak” egy, az osztrákéhoz hasonló törvényt. Magyarországon ez csak 1912-ben történt meg, 1913-ra kidolgozták a kivételes helyzetben életbelépő jogszabályokat is. Nagyban elősegítették ezek létrejöttét az 1912–1913-as, Balkánon zajló háborúk is. A rendelkezések szerint a háború idejére az Országgyűlés a kormányt kivételes hatalommal ruházhatta fel. A kivételes hatalmat a maguk területén a minisztériumok szabták meg, kormánybiztosokat jelöltek ki, akiknek az illetékes katonai parancsnokokkal együtt kellett működniük. A csendőrség, a rendőrség és a határrendészet a belügyminiszter irányítása alá tartozott, más feladatot is kaphattak, mint békében. A helyi fegyveres és köz-

⁷ Kéri Kálmán: Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténeti Közlemények*, 32. évf. 1985/2. 225–295.; Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona, 2001. 55–62, 114–127.; Balla: i. m. 628–646.; Hajdú–Pollmann: i. m. 32–33; 68; 160–165; 355–60; Nipperdey, Thomas: *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*. München, C. H. Beck, 1994. 786.

igazgatási szervek is az alárendeltségükbe tartoztak. A csendőrséget ebben az esetben a városokban is lehetett alkalmazni. A gyűléseket, a sajtót korlátozhatták, a bíraskodást átalakították, például rögtönbíraskodást vezethettek be. Még a liszt előállítását is szabályozhatták, a járműveket hadicélokra lefoglalhatták, a lakosságot munkára kötelezhették.⁸

Később ezt többször kiegészítették, bevezetve például az internálás intézményét. A háborúban a románok és a szerbek lakta vármegyékben hirdettek először statáriumot, majd ezt az egész országra kiterjesztették. 1918-ig hat alkalommal hoztak kivételes rendelkezéseket, így például korlátozták az országon belüli utazásokat, különböző intézményeket ellenőriztek, kiterjesztették a honvéd büntető bíraskodást. A lakosságtól rekvirálhattak, személyi és dologi kiadásokat követelhetek. Lovak, járművek, üzemek igénybevétele, kisajátítása is lehetséges volt. Kényszermunkát lehetett elrendelni, közszükségleti cikkekkkel az állam polgári célokra is rendelkezhetett.

Míg a Monarchia közigazgatásilag jól felkészült a háborúra, addig gazdaságilag nem, mivel rövid konfliktussal számoltak. Így már 1915-től ellátási zavarok jelentkeztek. 1915 tavaszára épült viszont ki a hadigazdálkodás teljes rendszere, így ahol nyersanyaghiány volt, ott a készletgazdálkodásra külön állami-magán vegyes szervezetek, RT-k alakultak német mintára. Az árakat sok esetben maximalizálták, 1915 közepéig 263 vállalat munkásait helyezték katonai felügyelet alá.

A hadiipar volumene a háború kezdetén nem volt megfelelő, de különösen Magyarországon jelentős bővülést hoztak a háborús esztendő, új iparágak, pl. repülőgépgyártás alakult ki. Az állam jelentős megrendelésekkel látta el a magáncégeket, amelyeknek kezdetben kedvezett a háborús konjunktúra. 1917-re viszont a nyersanyag- és a munkaerőhiány miatt komoly nehézségek jelentkeztek, egyre több nő végzett olyan munkát, amelyet korábban férfiak láttak el. 1918-ra óriási készlethiányok jelentkeztek szénből, textilneműből, fémekből, és elszabadult az infláció.⁹ Mindebből látható, hogy az új háború új követelményeket támasztott a hadvezetéssel szemben, különösen az ellátás és a hadiipar terén. Köszönhető volt ez a konfliktus földrajzi és időbeli kiterjedésének, volumenének, a korábbiakhoz képest jelentősebb „anyagszükségletének”.

⁸ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188> (letöltve: 2015. január 27.); 1914. évi L. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912. évi LXIII. törvénycikknek és a hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. törvénycikknek kiegészítéséről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7306> (letöltve: 2015. január 27.)

⁹ Galántai József: i. m. 55–62.; 114–127.; Balla Tibor: i. m. 628–646.; Hajdú–Pollmann: i. m. 32–33, 68, 160–165, 355–60.

A világégés után új problémák adódtak. Az 1920-as békeszerződést követően az összezsugorított ország fontosabb ipari, stb. központjait repülőgéppel rövid idő alatt el lehetett érni, nem is beszélve Budapestről, ahol az ország közigazgatásának, iparának legnagyobb része helyezkedett el. A légvédelem, a polgári védelem (ekkor légoltalom) fejlesztése, a fegyveres szervek a korábnál rövidebb idő alatt történő mozgósítása létszükségletté vált.¹⁰ Lényeges, hogy az 1920. évi VI. törvénycikkben a kivételes hatalom meghosszabbításáról is rendelkeztek békeidőszakra.¹¹

A Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsot (LHT) 1928-ban hozták létre, köszönhetően az antantellenőrzés megszűnésének. Feladatának az országvédelem szempontjából lényeges katonai kül-, - bel- és gazdaságpolitikai kérdések megtárgyalását tekintették. Olyan feladatokkal is foglalkoztak, amelyekkel nyilvánosan, a békeszerződés miatt nem lehetett volna, bár a törvényhozáshoz tartoztak. Döntéseit az illetékes minisztériumok hajtották végre, az illetékes miniszter kívánsága estén az MT (Minisztertanács) hozzájárulásával. A szűkebb katonai kérdésekben nem ez a szerv döntött.

Elnöke a kormányfő volt, tagjai: a külügy-, a belügy- és a pénzügy-, illetve az adott kérdésben illetékes miniszter, a vezérkari főnök és a hadsereg főparancsnoka. A titkár magasabb katonai végzettséggel kellett hogy rendelkezzen, a honvédelmi miniszter nevezte ki, a határozatok végrehajtásában közre kellett működnie. E szerv feladata volt az országmozgósítással kapcsolatos irányelvek kiadása, annak keretei kialakításánál a polgári minisztériumok bevonását is szükségesnek tartották. 1934-ben határozat született, hogy háború esetén az LHT tevékenysége szünetelt. A hadműveleti és a hátország területére a fővezérnek –az államfőnek – biztosítottak volna

¹⁰ Pataky Iván: *A magyar polgári védelem (légoltalom) története 1935–1992*. Budapest, PVOP, 1992. 5–78.

¹¹ Ezzel kapcsolatban nem szabad arról megfeledkezni, hogy a Kádár-korszakban életbe léptethető háborús törvények nem csak háború, hanem a rendszer biztonságát veszélyeztető esetben is alkalmazhatóak voltak, így a fentiekből látható, hogy mindennek voltak hazai előzményeik. „Ahol az említett törvényekben és az azok alapján kibocsátott rendeletekben a háború idejéről van szó, ez alatt a kivételes hatalomnak a jelen törvénnyel meghosszabbított idejét is érteni kell; ahol pedig a hadviselés érdekéről van szó, ezzel az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekei is egy tekintet alá esnek. ... 2. § A minisztérium a kivételes hatalom alapján kibocsátott azokat a rendeleteket, amelyek a háború alatt keletkezett viszonyokat szabályozzák, amennyiben e viszonyok rendezése végett szükséges, a törvényhozás további intézkedéséig a kivételes hatalom megszűnte után is hatályban tarthatja s a szükséghez képest módosíthatja és kiegészítheti.”(1920. évi VI. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7421> /letöltve: 2015. január 27./ Mindezt a következő törvény egészítette ki: 1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7459> /letöltve: 2015. január 27./)

jelentős jogköröket, így az MT és a miniszterelnökség alárendelését, a vezérkarból pedig fővezérséget hoztak volna létre.¹²

A technika fejlődése a '30-as évek végére további kihívásokat teremtett. Már az 1938-as győri program előtt felvetődött a háború esetére részletes gazdaságmozgósítási tervek kidolgozása, vagyis a béketermelésről a haditermelésre történő átállás, a készletgazdálkodás megszervezése. Ezért felállították az Iparügyi Minisztérium XVII. osztályát, amelynek rendeltetése az ipar és a honvédelem kapcsolatának kialakítása volt. A hadiüzemek dolgozóinak a feladatairól a mozgósítással kapcsolatban titkos rendeletet adtak ki, ennek során katonai parancsnokokat neveztek volna ki, a nélkülözhetetlen munkásokat nem hívták volna be katonai szolgálatra. A termelés folyamatosságát adott esetben karhatalommal biztosíthatták.¹³

Az LHT-n kívül rendkívüli helyzetben a Honvéd Vezérkarnak és a Honvédelmi Minisztériumnak is jelentős jogköre lett volna. A belügyi- és honvédelmi miniszteri utasítások a közigazgatási hatóságok, a polgármester, a jegyző, stb. feladatait a következőkben szabták meg: országmozgósítással kapcsolatos előkészítő munka, M-hirdetmények kifüggesztése, behívójegyek kézbesítése, tartalékosok szállítása, gépjárművek átadásának szervezése, a településre kivetett személyi és dologi szolgáltatásoknak az illetékes katonai hatóság részére történő átadása. Mindezt az illetékes katonai parancsnok, főispán, főpolgármester, országos szinten az Országos Bizottság ellenőrizte.¹⁴

Az 1939. évi II. törvény a honvédelemről létrehozta a Legfelső (Korábban legfelsőbb) Honvédelmi Tanácsot (LT), amelynek feladata a következő volt: „*A honvédelmi érdekek mind békében, mind háborúban való minél hathatósabb kielégítésének és az e végből szükséges intézkedések összhangjának biztosítása. [...] A Tanács elnöke a miniszterelnök, tagjai a miniszterek, továbbá a honvédség főparancsnoka és a vezérkar főnöke.*” Szavazategyenlőség esetén az elnök döntött.¹⁵ A törvény a korábbi minták alapján a kivételes hatalmat is szabályozta, ezzel kapcsolatban a belügy-, és a honvédelmi miniszternek jutott széles hatáskör. Az előbbi saját hatáskörben járhatott el: „... *a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges s evégből a fennálló törvényektől eltérő*

¹² Vargyai Gyula: *A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 28–31.

¹³ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Budapest, Zrínyi, 1987. 114–116.

¹⁴ Horváth: i. m.

¹⁵ Náray Antal, aki 1940-ben lett az LT vezértitkára, úgy emlékezett vissza, hogy „A Tanács élén a Kormányzó Úr, jelentéktelenebb ügyekben a miniszterelnök úr állt.” (*Náray Antal visszaemlékezése 1945*. Sajtó alá rendezte a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakály Sándor. Budapest, Zrínyi, 1988. 40–62.)

rendelkezéseket állapíthat meg.” Az általa kibocsátott rendeleteket be kellett mutatni az országgyűlésből összeállított bizottságnak, ami az említett rendeletalkotást kontrollálta. A minisztérium jelölhette ki azt a napot, ahonnan a rendelkezés hatályba lépett, de ha nem tört ki háború, akkor a kivételes állapot ideje maximum négy hónap lehetett. Ezt indokolt esetben többször is meg lehetett hosszabbítani, de az országgyűlési kontroll megmaradt.

A minisztérium az önkormányzatok tevékenységét korlátozhatta, a hadművelési területekre különleges közigazgatási szabályokat állapíthatott meg. A belügyminiszter a kiküldött kormánybiztosokat felügyelte. A kormánybiztos az ügyészeket és a bírákat kivéve igénybe vehette az állami tisztviselőket nem szokványos feladataik elvégzésére is, fel is menthette őket. A belügy- és a honvédelmi miniszter rendelkezhetett a kiürítésről, de sürgős esetben akár az ő jóváhagyásával a kormánybiztos az illetékes katonai parancsnokkal együtt is. A hadművelési területen viszont csak ez utóbbi.

A kitelepítettek eltartását szükséges esetben az államnak kellett biztosítania. E szerv feladatai közé tartozott az országmozgósítás kérdése is, operatív szerve a vezértitkárság volt.¹⁶ A minisztereknek már békeidőszakban meg kellett állapítaniuk az alájuk tartozó szervek működési tervét rendkívüli időszakra, továbbá mindent meg kellett tenniük annak érdekében, hogy ezek el tudják látni ilyen helyzetben a feladataikat. Mindezt a LT bármikor ellenőrizhette. A közszolgálati alkalmazottakat vissza lehetett tartani rendkívüli időszakban, le sem mondhattak.¹⁷

Az egyesületek, intézmények, gazdasági társaságok tevékenységét stb. korlátozhatták, akár csak a gyülekezési jog gyakorlását. Szabályozták a kitiltást és a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezést is.¹⁸ Ugyanakkor a Belügyminisztérium kontrollálhatta a sajtót, a posta-, a táviró-, a távbeszélőforgalmat, és ellenőrizhette a rádiót. Szabályozták a fegyver, a lő- és a robbanószer tartását is, de az erről szóló korábbi, 1924. évi XV. törvény továbbra is hatályban maradt. A törvény rendelkezéseit akkor is alkalmazni kellett, „... ha a büntetendő cselekményt háború idején kívül, de az

¹⁶ Az 1939. évi II. tv. a honvédelemről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8096> (letöltve: 2015. január 30.); Vargyai Gyula: A vezérkar szerepe a katonai és politikai döntésekben Magyarországon (1919–1938). *Jogtörténeti Szemle*, 1990/3. 42–60.

¹⁷ Az 1939. évi II. tv. magyarázata: <http://majt.elte.hu/Tanszkek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1939-2.htm> (letöltve: 2015. november 20.)

¹⁸ „150. § (1) A minisztérium elrendelheti, hogy azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros, községi illetőségükre tekintet nélkül abból a községből, illetőleg az országnak abból a részéből ki lehet tiltani. Az ilyen személyeket akár tartózkodási helyükön, akár az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy a szükséghez képest rendőrhatalósági őrizet alá is lehet helyezni.” Munkára is lehetett őket kötelezni. (Uo.)

országot közvetlenül fenyegető háborús veszély ideje alatt követik el. (2) A miniszterium rendeletben határozza meg és teszi közzé azt a napot, amelyen az ilyen rendelkezések alkalmazása kezdődik és végződik.” Indokolt esetben mind katonai, mind polgári bíraskodásnál statáriumot lehetett bevezetni. A kivételes hatalom alapján kibocsátott jogszabályokat is szabályozták.¹⁹

A Legfelső Honvédelmi Tanács működéséről keveset tudunk, mivel az iratai nagyrészt megsemmisültek, vagy pedig lappanganak. 1938-ban, az első területi visszacsatolással kapcsolatban Imrédy Béla a Tanács elnökeként szabályozta a katonai közigazgatás feladatait.²⁰ Náray Antal visszaemlékezése szerint a Tanácsot 1941. április 1-jén is összehívták, ezen az ülésen Horthy Miklós a német kéréseket ismertette Jugoszlávia lerohanásával kapcsolatban. A résztvevők között közel sem volt teljes egyetértés, kevesebben támogatták a támadást, mint ahányan ellenezték, ennek ellenére Jugoszlávia lerohanásában mégis részt vett Magyarország.²¹ Hóman Bálint naplója szerint Horthy a németeknek már 28-án bejelentette, hogy Magyarország részt vesz az akcióban, végleges döntést az LT ülésén tervezték meghozni. A helyzetet egyébként bonyolította, hogy 1940. december 12-én hazánk Jugoszláviával „Örök barátsági szerződést” kötött. Hóman április 1-jére a következőképpen emlékezett vissza. Bárdossy László – akkor még külügyminiszter – a következőket javasolta: csak a szerb támadás esetén, vagy az állam felbomlását követően induljon támadás magyar részről. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter támogatta a javaslatot, de ehhez még hozzátette, hogy a magyar csapatok a Dunát ne lépjk át. Hóman a katonai erő veszteségeinek a minimalizálását és egybentartásának a fontosságát is hangsúlyozta. Bartha Károly honvédelmi miniszter szerint viszont adott esetben a Duna vonalának az átlépésére is sor kerülhetett volna. Az ülés végén Teleki Pál miniszterelnök mondta el a véleményét, majd ennek alapján a következő határozatot hozták: a beavatkozást Jugoszlávia szétbomlásától teszik függővé, Magyarország megtartja a cselekvési szabadságát egy szerb provokáció esetére, ezen belül a határon túli magyarok védelmére. A vezérkari főnököt és a honvédelmi minisztert bízták meg a németekkel egyeztetve a részletes tervek kidolgozására. Később ennek során több javaslatot kihagytak a fentiek közül, ezt állítólag Horthy Telekivel április 3-án telefonon közölte, a miniszterelnök ezt követően lett öngyilkos.²²

¹⁹ Uo.

²⁰ Vargyai: i. m. 52.

²¹ Bővebben: Náray: i. m. 44–53.

²² Jugoszlávia 1940. március 26-án csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, ezt követően buktatták meg brit segédlettel a kormányt. Hitler ekkor döntött az ország megszállásáról, amihez Magyarország hozzájárulását is kérte. Április 2-án érkezett meg a brit válasz, mi szerint, ha Magyarország részt vállal a déli szomszédja elleni akcióban, akkor brit részről hadüzenettel kell számolni.

Az 1939. évi törvény a Tanács mellett a légvédelemmel is foglalkozott, amelynek a feladata légitámadás elhárítása és a polgári lakosság védelmének a megszervezése volt. A honvédelmi munkakötelezettség alá eső személyeket lehetett légvédelmi szolgálatra beosztani, a bombázást követően akár romeltakarítási munkálatokra is. A leventeköteleseket légvédelmi kiképzésben részesítették. A honvédelmi miniszter a városokat A–D kategóriába sorolta, e szerint kellett felkészülni a légvédelemre. A fontosabb objektumoknak külön ilyen tervük volt. A hazai légoltalom szervezetének háztömbökig történő kiépítése, a házakban adókedvezményekkel ösztönzött óvóhelyek kialakítása rengeteg életet mentett meg a háború viszontagságai közepe. Az 1939-es honvédelemről szóló törvény több passzusa 1960-ig érvényben maradt, de a Legfelső Honvédelmi Tanács intézményével a hatalomra jutó kommunisták nem éltek, e helyett több más hasonló, törvényben nem szabályozott szerve(ke)t állítottak fel. A két világháború közötti időszakban nyilvánvalóan figyelembe vették az első világháborús tapasztalatokat.²³

Más európai államban is működtek hasonló katonai csúcsszervek a két világháború között. Lengyelországban 1921 és 1923 között a Háborús Tanács, 1926-tól a Köztársasági Védelmi Bizottság, amelynek az államfő állt az élén, de a katonai és védelmi ügyekben közvetlenül a hadsereg döntött. Ezt a szervezetet csupán két alkalommal hívták össze. Romániában 1923-ban állították fel az Országvédelmi Tanácsot – 1924-ben szabályozták törvényben a működését –, amely az MT (Minisztertanács) mellett működött, azon keresztül érvényesíthette a határozatait. Több miniszter (honvédelmi, külügyi, ipari, kereskedelmi, hírközlési, infrastruktúráért felelős, gazdasági, egészségügyi, belügyi) mellett a kormányfő, a király és a koronaherceg is tagja volt, a vezérkarral kooperálva működött. 1940-ben Ion Antonescu számolta fel.²⁴ Oroszországban (1922-től Szovjetunió) az 1917-es kommunista puccsot követően 1918 és 1937 között több olyan szervezet is működött, amely a hadseregszervezést fogta össze, az első ilyen a Munkás és Parasztvédelmi Tanács volt. Ezt 1920. március

Teleki Pál a következő napon lett öngyilkos, 4-én német csapatok vonultak át Magyarországon, 11-én – Horvátország kikiáltását követően – a magyar csapatok is átlépték a határt, így 11 475 négyzetkilométernyi terület került vissza az országhoz. ÁBTL 4. 1. A–742 Hóman Bálint naplója. (Köszönöm Újváry Gábornak, hogy a vonatkozó részeket a rendelkezésemre bocsátotta.) Ablonczy Balázs: Teleki Pál Budapest, 2005. Osiris Kiadó 491–498.; Salamon Konrád: Magyar történelem 1914–1990, Budapest, 1998. Nemzeti Tankönyvkiadó 137–139.)

²³ Uo.; Pataky: i. m. 18–43.

²⁴ Paczkowski, Andrzej: *Das Komitee für Landesverteidigung (Komitet Obrony Kraju) in den Jahren 1959–1991*. http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/verteidigungsraete_im_warschauer_pakt/polen (letöltve: 2015. január 30.); Rijnoveanu, Carmen: *Der Verteidigungsrat der Sozialistischen Republik Rumänien*. http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/verteidigungsraete_im_warschauer_pakt/rumaenien (letöltve: 2015. augusztus 3.)

31-én alakították át OSZSZSZK (Oroszországi Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság) Munka és Védelmi Tanácsává, ami 1923-ban a Szovjetunió szövetségi köztársaságainak a Munka és Védelmi Tanácsa lett. 1937 áprilisában hozták létre a Szovjetunió Védelmi Tanácsát, amelynek 1940-től a mozgósítási tervek kidolgozása lett a feladata. Majd a Szovjetunió Államvédelmi Bizottsága vette át ennek teendőit, melyet az 1941. június 22-i német támadást követően alapították meg, elnöke Sztálin lett. 1945-ben feloszlatták, hasonló 1955-ig nem hoztak létre. Utóbbiak iratanyagai a magyar történelem második világháborús részének lényeges forrásait képezhetik.²⁵

1945 UTÁN

A második világhéget követően Magyarországon az 1950-es évek elejéig több szervezet is funkcionált, amely a hadiiparral, a hadseregszervezéssel, a védelmi igazgatással foglalkozott. A köztársasági elnök a Nemzetgyűlés előzetes hozzájárulásával üzenhetett hadat, köthetett békét, vagy alkalmazhatta a hadsereget az ország határain kívül. A Magyar Honvédség szervezése a Honvédelmi Minisztériumra (HM) hárult, a katonai kerületi és a kiegészítő parancsnokságokra támaszkodott. Az pártállami szervezet kiépülésével, majd az új alkotmány hatályba lépésével párhuzamosan változások történtek.²⁶ Már 1945-ben módosították az 1939. évi II. törvényt is, az Ideiglenes Nemzeti Kormány (INK) elnökét, illetve a miniszterelnököt tették meg a Legfelső Honvédelmi Tanács elnökévé. Tagjai a miniszterek, a honvédelmi politikai államtitkár és a honvédség főparancsnoka, illetve ennek a jogkörét gyakorló parancsnok lett.²⁷

Más, lényeges szervek létét nem mindig szabályozták törvényekben. A Magyar Kommunista Párton (MKP) belül 1946-tól Katonai Bizottság működött, amely a MKP Politikai Bizottságának (PB) tanácsadó testülete volt, katonákból állt. 1948-ban létrehozták a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Belügyi Bizottságát is, amely csak egy ülést tartott. 1948. szeptember 7-én ezekből hozták létre az Államvédelmi Bizottságot, itt a hadseregfejlesztés mellett az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) ügyeiben is születtek döntések, gazdasági kérdésekkel viszont nem foglalkoztak.

²⁵ Matthias Uhl – Michail G. Ljoschin: Der Verteidigungsrat der UdSSR 1955 – 1991 http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/verteidigungsraete_im_warschauer_pakt/udssr 2015. február 3.

²⁶ Horváth: i. m.

²⁷ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 754/1945. M. E. sz. rendelete az 1939. évi II. tc.-nek a Legfelső Honvédelmi Tanács szervezéséről szóló 3. §-a 2. és 3. bekezdésének módosításáról Magyar Közlöny 1945. május 10. 26. sz.

Hadiipari ügyekben az Iparfejlesztési Minisztériumban felállított Iparfejlesztési Bizottság döntött, később az Államvédelmi Bizottságon belül Hadigazdálkodási Bizottságot állítottak fel. 1950-ben Hadigazdálkodási Tanács alakult, majd ugyanebben az évben az Üzemgazdasági Tanács (ÜT) lett az a szerv, amely az MT alárendeltségében hadiiparral foglalkozott, mellette működött a Honvédelmi Bizottság (HB). Az 1950-es átszervezések a koreai háború miatt történtek. Az ÜT-ben az Országos Tervhivatal (OT) munkáját is irányították, a népgazdasági „M” (Mozgósítási) terv elkészítése lett a fő feladatuk, továbbá az OT-val és a vezérkarral együtt az „országmozgósítási” munka és a hadiipari tervek kidolgozása, végrehajtásuk ellenőrzése, tartalékolási terv jóváhagyása, kontrollja. 1952-ben Rákosi javaslatára létrehozták a Honvédelmi Tanácsot a HB és az ÜT összevonásával. Minden állami szerv számára kötelezőek voltak a Tanács javaslatai, amely pártszervként funkcionált, létét nyilvános törvényben nem szabályozták, ennek ellenére rendelkezései az MT határozatainak erejével bírtak. A HM-mel, a Határőrséggel, a Belső karhatalommal (ekkor az ÁVH-n belül működött), a védelmi teendőkkel, a hadseregfejlesztéssel, a haderőn kívüli kiképzéssel, a fegyveres szervek együttműködésével, a védelmi építkezésekkel kapcsolatban hozhattak döntést. Továbbá: a hadtápról, „M” esetén a közlekedési eszközök igénybevételének szabályozásáról, a Magyar Néphadsereg (MN) költségvetéséről, az ÁVH gazdasági kérdéseiről, a honvédelmi infrastruktúráról, a hadiipar koordinálásáról, a hadsereg megrendeléseinek jóváhagyásáról, az ipar haditermelésre átállításáról, az M tervekről, a meghagyásról,²⁸ a hadművelési területről kitelepítések megszervezéséről, a háborús jogszabályok kidolgozásáról, a hadiállapotra történő átállásról, de a lakosság háború alatti élelmiszerellátásának normáiról stb. is rendelkezhetett.²⁹ Az átalakítással kapcsolatban nemcsak Rákosi hatalomkoncentrációját, mint okot kell kiemelni, hanem azt is, hogy a háború esetén történő komplex és központosított hadi és hadigazdasági irányítást láttak szükségesnek a korszakban. Hiszen ekkor a háború már régen nemcsak a hadsereg készenlétbe helyezéséről szólt, hanem arról is, hogy az ország erre hogyan tud felkészülni, illetve a háborús időszak alatt a forrásaival miképpen tud sáfárkodni.

1956-ban új ügyrendet dolgoztak ki a Honvédelmi Tanács számára, így az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) és MT irányelvei alapján feladata békében az ország honvédelmének irányítása, háborúban a KV irányítása alatt a teljhatalom gyakorlása lett volna. Békében az MT, háborúban a NET (Népköztársaság

²⁸ A hadigazdálkodáshoz, stb. szükséges munkaerőt nem hívták be katonának, hanem „meghagyták” a munkahelyükön.

²⁹ Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk*, 2004/1. 180–210.; Germuska Pál: A honvédelmi Bizottság („Trojka”) 1950–1952. évi jegyzőkönyvei. *Hadtörténeti Közlemények*, 126. évf. 2013/2. 613–643.

Elnöki Tanácsa) nevezte ki az elnökét. Háborúban a HT lett volna a legfőbb államigazgatási szerv, mindenkire kötelező határozatokkal. Háborús ügyrendet a forradalom előtt nem fogadtak el. A szervezetet a forradalom idején valószínűleg ezért sem aktivizálták. 1956. december 6-án született döntés az újjáalakításáról.³⁰

Szót kell ejteni az 1956-os forradalmat követően megszervezett karhatalmi parancsnokságokról is. Ennek előzményeként 1957. február 20-án a belügyminiszter 5. számú parancsában elrendelte, hogy a fegyveres szervek március 15-i tevékenységének az összehangolására operatív bizottságokat kell felállítani. Ennek a vezetője a megyei rendőrfőkapitány volt, tagjai: a megyei politikai nyomozó osztály vezetője, a bűnügyi, közrendvédelmi osztályvezető, a rendőri karhatalom parancsnoka, honvéd helyőrség parancsnoka, az MSZMP intézőbizottság egy tagja, március 9-étől a helyi munkásőr parancsnok is.³¹ A későbbiekben ez szolgálhatott mintául a megyei karhatalmi parancsnokságok kiépítéséhez. Ezeknek járási, városi szervei is voltak, 1957-ben hozták létre az Országos Karhatalmi Parancsnokságot (OKP), amelynek Biszku Béla lett a vezetője. Feladataik a következők voltak. Alkalmazás során – háború vagy „ellenforradalmi esemény” – törzseket kellett volna létrehozniuk, ahol a különböző fegyveres szervek vezetői képviseltették volna magukat, továbbá az anyagi és a fegyverzeti ellátást, stratégiai objektumok védelmét megszervezniük. A hátszágba bedobott ellenséges erő, illetve az „ellenforradalmi” elemek felszámolása is a feladataik közé tartozott volna. Ilyen eseten operatív munkásokat is igénybe kellett venniük. A különböző szintű irányító törzsek a következő csoportokból álltak: hadművelési, operatív, híradó, anyagi. Lényeges, hogy a karhatalmi parancsnokságok 1959-re sem működtek megfelelően, a nyolc végrehajtott megyei riadógyakorlat rosszul sikerült, így törzsvezetési és megyei gyakorlatok tartását rendelték el. Ezt a rendszert 1962-ben számolták fel.³²

1956-ban Magyarországon a HT átalakítása bizonyára azzal is összefüggésben volt, hogy a Szovjetunióban a világháborút követően, 1955. február 7-én állították fel egy SZKP elnökségi határozattal a Szovjetunió Védelmi Tanácsát (SZVT) Nyikita Szergejevics Hruscsov vezetésével. Kezdetben a következő személyek lettek a tagjai: Nyikolaj Alekszandroics Bulganyin, az MT elnöke, Kliment Jefremovics Vorosilov,

³⁰ Uo.

³¹ Kiss Dávid: A beletörődés ünnepe: 1957. május 1. In: Társadalom és Honvédelem 2007/1. 53–111.

³² A tagjai a következők voltak: A fegyveres szervek képviselői, MSZMP pártbizottság első titkára, és a helyi tanácselnök. (MNL OL M-KS-295-1 1. d. 3. ö. e. A Munkásőrség szervei határozványa. Utasítás a Munkásőrség törzseinek a működésére. 1957. dátum nélkül.; MNL OL M-KS-295-1 29. d. 1. ö. e.; Biszku Béla OKP vezető: „A karhatalmi parancsnokságok és törzsek tevékenysége, munkarendje rendkívüli viszonyok esetén”. 50-800/3-1961.; MNL OL 288. f. 5/112. ö. e. Az MSZMP PB 1959. január 13-i ülése.

a miniszterelnök első helyettese, Lázár Mojszejevics Kaganovics külügyminiszter, Vjacseszlav Mihajlovics Molotov honvédelmi miniszter, Georgij Konsztantyinovics Zsukov, a honvédelmi miniszter és első helyettese: Alekszandr Mihajlovics Vaszi-levszkij. Az ülésekre az adott kérdéskörben érintett állami szervek vezetőit is meghívták. A vezérkar munkaszerveként működött, a vezérkari főnök helyettese és a hadműveleti vezető látta el a titkári feladatokat. Az SZKP Elnöksége nevezte ki a tagokat, a KB és a PB határozatok szabályozták a gyakorlatban a működését.

A szerv jelentőségét mutatja, hogy később a kubai rakétatelepítésről is itt döntöttek. Feladatait 1977-ben szabályozták törvényi szinten, míg Magyarországon az akkori Honvédelmi Bizottságét 1976-ban.³³ Későbbiekben a KB és a PB tagjai vettek részt benne, az említett két szerv határozatai szabták meg az SZVT feladatait. Ugyanakkor a KB mellett egy külön Katonai Tanács is működött, ami a következőkkel foglalkozott: fegyveres szervek tevékenységének összehangolása, mozgósítás, kiképzés megszervezése stb. Tagjai a következők voltak: a vezérkari főnök, a honvédelmi miniszter, a fegyveres szervek főparancsnokai, a katonai üzemi vezetők, a flotta és a minisztérium vezetői; mellettük a KB és a PB tagjai is részt vehettek az üléseken. Ezt 1957 novemberétől az SZVT mellé rendelték, a vezető káderek kiválasztásával, mozgósítással, kiképzéssel, fegyveres szervek feladatainak az összehangolásával foglalkozott.

Magyarországon is megfigyelhető volt hasonló kettősség a forradalmat követően.³⁴ 1958-tól az SZVT vezetője az újonnan megalakított Atom-, hidrogén,- és rakétafegyverkezés céljára létrehozott katonai, gazdasági technológiai bizottság vezetője is lett egyben. Ennek a nevében említett fegyverek fejlesztése, alkalmazása volt a feladata, 1983-ban szűnt meg. Az SZVT helyett pedig 1991-ben a Szovjetunió elnöke mellett egy védelmi tanács alakult. 1996–98 között az Oroszországi Föderáció Védelmi Tanácsa funkcionált. Az említett szervek iratai a magyar történelem fontos, eddig feltáratlan részét tartalmazhatják, különösen 1956-tal kapcsolatban.³⁵

Más kelet-európai államokban³⁶ is működtek a második világháborút követően katonai csúcsszervek, nem csak a Szovjetunióban. Az NDK-ban 1953-ban, a kelet-berlini felkelést követően a PB mellett hoztak létre egy testületet, Biztonsági Kérdések Bizottsága néven, ezt a KB első titkára vezette, és a PB tagok voltak a tagjai: fegyveres szervek tevékenységével foglalkoztak. Ennek az elődje csak a határőrség feladataival foglalkozott. 1960-ban a Népi Kamara (Volksskammer, az NDK parla-

³³ A Honvédelmi törvény rendelkezett ezzel kapcsolatban. Bővebben: 1976. I. tv. a honvédelemről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8509> (letöltve: 2015. június 1.)

³⁴ MNL OL XIX-A-98 l. d. 1-70 fólió

³⁵ Uhl–Ljoschin: i. m.

³⁶ Jugoszláviáról és Albániáról nincs adat.

mentje) alapító határozatával állítottak fel egy központi katonai csúcsszervezet (NVA, Nationale Verteidigungsrat, azaz Nemzeti Védelmi Tanács), amelynek a kompetenciájába a következők tartoztak: katonai, biztonsági, technikai, politikai, gazdasági kérdések, továbbá: káderutánpótlás, hadi- és békegazdaság, rendkívüli állapot, fegyverkezés, mozgósítás, kiképzés. A NATO gyakorlatokat és a társadalom hangulatát is figyelemmel kísérték. Krízishelyzetben különleges vezető szerepe lett volna a bizottságnak, amelyet szabályzatai is tanúsítanak: „Állambiztonsági veszélyre; Imperialista agresszió előkészítésére; Háborúra; Ellenforradalmi nyugtalanság esetére”. 1971 és 1989 között Erich Honecker volt az elnöke, számára ez jelentős hatalmat és tekintélyt biztosított, akárcsak korábban Walter Ulbrichtnak. Tagjai a következő tisztséget viselő személyek voltak: a Népi Kamara elnöke, az MT elnöke és első helyettesei, a belügy- és a védelmi minisztérium, továbbá az állambiztonság vezetői, a KB gazdasági, mezőgazdasági és ideológiai titkára, a vezérkari főnök, a politikai főcsoportfőnök, a KB biztonsági kérdésekkel foglalkozó titkára. Békében havonta egyszer ülésezett, ezen bármelyik tagnak joga volt javaslat előterjesztésére. Krízishelyzetben ez a szerv különleges jogokat kapott volna. 1989. június 16-án volt az utolsó ülése.³⁷

Csehszlovákiában már 1945-ben megalakították a Katonai Tanácsot (KT), amely a hadseregszervezéssel foglalkozott. Edvard Beneš próbálta a kormánnyal szemben kiterjeszteni a befolyását a fegyveres szervekre egy hasonló, párhuzamos testület felállításával, de ez nem sikerült neki. Ő a nyugati, még a KT a szovjet hadsereg-szervezési mintát akarta bevezetni. 1946-tól szabályozta kormányrendelet ez utóbbi működését, tagjai a fontosabb állami vezetők voltak, 1946-tól Klement Gottwald kommunista funkcionárius lett az elnöke, tagjai: a miniszterelnök-helyettesek, a honvédelmi és a belügyminiszter, a hadsereg főparancsnoka és az egyik honvédelmi államtitkár. Ebben az évben a testület szerepköre is bővült: háború esetén legfőbb irányító szerv lett volna. Ugyanakkor a Tanács már ettől az évtől a fegyveres szervek újjáalakítása mellett a hadigazdasággal, a hadsereg háborúra történő felkészítésével, a kiképzéssel, a határőrizettel és a háborús mozgósítással is foglalkozott. 1946. október 23. és 1947 júniusa között csupán három ülése volt, ezen más pártok képviselői is részt vettek. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően a HM-ben kialakított kollégium munkaszerve lett, 1960-ig működött.

Az 1949-ben, a kommunista hatalomátvétel után felállított Katonai Bizottság már a CSKP (Csehszlovák Kommunista Párt) szerve volt, a hadseregszervezéssel és az

³⁷ Katonai, biztonsági, politikai, káderkérdés, háborús állapot, fegyverkezés, szabályzatok készítése az állambiztonságot fenyegető veszély esetére, mozgósítás, kiképzés, gazdaságról, társadalomról, hadseregről készített jelentések elemzése. (Bröckermann, Heiner: *Der Nationale Verteidigungsrat der DDR (NVR)*. <http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/nvr/geschichte> (letöltve: 2015. február 3.)

országvédelemmel is foglalkozott. Mellette 1957-ig több „intézmény” is belefolyt a katonai, stb. ügyek szervezésébe. Ebben az esztendőben állították fel az Országvédelmi Katonai Bizottságot (OVK), amely 1968-ig a PB struktúrájában funkcionált, ezt megyei, járási, kerületi szinten is kiépítették. Ugyanakkor 1959-től az MT mellett Védelmi Osztály, a megyei államigazgatási szerveknél bizottságok működtek. Az OVK feladatai a következők voltak: a gazdaság háborúra történő felkészítése, a lakosság polgári védelmi, tömegpusztító fegyverek elleni és politikai kiképzése, továbbá a hadsereg kiképzése, felfegyverzése. E szerv üléseire az iratokat a HM katonai tanácsa és kollégiuma készítette elő, a tervhivatal és a vezérkari főnökség közreműködésével. Elnöke a KB első titkára volt, tagjai: a KB ideológiáért felelős titkára, a miniszterelnök-helyettes, a tervhivatal elnöke, a KGST-ben résztvevő csehszlovák képviselő helyettese, a honvédelmi és a belügyminiszter. Határozatai elvileg nem voltak kötelezőek az állami és a pártszervekre. 1969-ben Országvédelmi Tanácsá alakították át, hasonló feladatokat kapott, mint az elődszerve, létét ekkor törvényben szabályozták (1969. évi 10. tv.). A köztársasági elnök is részt vehetett az üléseken és elnökölhetett, javaslatokat is előterjeszthetett. Az ülésekre a „szövetséges” államok védelmi bizottságainak, stb. elnökeit is meghívhatták. A fegyveres szervek felépítését, a polgári védelmet, a gazdaság háborúra történő felkészítését szabályozták. Adott esetben a háborús vezetést is ez a szerv végezte volna, illetve hirdetett volna ki háborús állapotot. „Csehországban” külön Cseh, „Szlovákiában” Szlovák Nemzeti Védelmi Tanács működött, a 160/1990. évi törvény írta át a Tanács működését.³⁸

Lengyelországban a kommunista hatalomátvételt követően a LEMP (Lengyel Egyesült Munkáspárt) vezetése döntött a fontosabb katonai kérdésekben. A hadsereg szervezésére egy külön bizottságot állított fel a PB, amit 1949-ben a PB Katonai Bizottságává alakítottak át, amelynek a tagjai a párt és a hadsereg vezetői közül kerültek ki, élén Bolesław Bierut állt. Itt már a hadsereg és a „népgazdaság” összefüggéseivel is foglalkoztak. 1952-ben Bierut miniszterelnök lett, ekkor szervezték meg a Nemzetvédelmi Kérdésekkel Foglalkozó Kormányzati Bizottságot. 1954-ben ez hivatalosan a PB alá került, tagjai a felettes szerv állományából kerülhettek csak ki. Másfél évvel később papíron ismét a kormány alá rendelték Országvédelmi Bizottság (OB) néven, de tagjai továbbra is kizárólag a Politikai Bizottság résztvevői lehettek. 1956-ban Gomulka lett a miniszterelnök, a bizottságot csak 1957 novemberében alakították újjá, de a főbb katonai kérdések a PB-ben dőltek el ebben az időszakban.³⁹

³⁸ Lánik, Jaroslav: *Die Spitzengliederung des Verteidigungsressorts der Tschechoslowakei im Zeitraum 1945–1991*. http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/verteidigungsraete_im_warschauer_pakt/tschechoslowakei (letöltve: 2015. február 3.)

³⁹ Paczkowski: i. m.

1959-ben szervezték át W. Gomulka javaslatára, innentől fogva 1989-ig működött, élén a mindenkori miniszterelnökkel. Újjáalakuló ülésén a népgazdasági mozgósítási tervek Varsói Szerződés (VSZ) szinten történő koordinálását „fogadták el”. Ehhez kapcsolódóan a KGST Hadiipari Állandó Bizottság (HÁB) döntéseivel is foglalkoztak, háború idején teljes körűen irányították volna az országot. Tagjai a fontosabb katonai és pártvezetők voltak: két miniszterelnök-helyettes, a Tervbizottság (Tervhivatal) elnöke, 1961-től a KB első titkára is, aki a katonai ügyekkel foglalkozott. Többek között a minisztériumokban működő katonai osztályok összefogása lett a feladata.

1962-től 10 osztálya volt, a megyei szintű struktúráját is kialakították. Központi osztályai: 1. Katonai, a honvédelmi miniszter vezette, 2. Politikai (illetékes KB titkár), 3. Belügyi (belügyminiszter), 4. Tervezési 5. Gazdasági, 6. Polgári védelmi, 7. Közlekedési 8. Ellátási (érintett miniszterhelyettesek), 9. Iskolaügyi és Tudományos (illetékes KB titkár), 10. Külügyi (külügyminiszter). A megyei szervek élén a Nemzeti Tanács elnöke állt. Az OB-t 1967-ben bővítették, amiről törvényt is hoztak, így városi, községi és üzemi szinten is kiépítették a struktúráját. Az elnöknek három helyettese lett, az egyik a honvédelmi miniszter volt, aki a fegyveres erőkkal és a stratégiai tervezéssel foglalkozott. A másik helyettes a védelempolitikai feladatokat ellátó, míg a harmadik a hadiiparért és védelemgazdaságért felelős KB titkár volt. Tagjai a belügy-, a külügy-, a honvédelmi miniszterhelyettesek voltak, később a gazdasági reszortért felelős miniszterhelyettes is.

Az osztályok létszáma csökkent: védelempolitika, védelemgazdaság, polgári védelmi, belügyi, közlekedési, külügyi. A 60-as évektől 60 tiszt és 22 civil dolgozott a központi szervnél. A katonai ügyek mellett hadigazdasági, polgári védelmi, KGST, VSZ kérdésekkel továbbra is foglalkoztak. A testület vezetője a törvény szerint a miniszterelnök lett. Ugyanakkor a 70-es évektől az állam „belső biztonságának” a kérdései egyre fontosabbá váltak számukra. Több nagy mozgósítási gyakorlatot is szerveztek, ezeken 1976–77-ben például 700 ezer ember vett részt.

1980 júliusában határozatot hoztak a rend védelméről, két hónappal később rendkívüli állapot bevezetését követően ez lett a legfőbb irányító testület, a legfontosabb intézmények stb. élére ennek a vezetőit nevezték ki. Ebben az esztendőben Wojciech Jaruzelski tábornok lett az elnöke. Csak 1991-ben, Lech Wałęsa győzelmét követően alakították át az államfő mellett működő Nemzetbiztonsági Irodává.⁴⁰

Romániában csak 1969-ben, a csehszlovák beavatkozást követően – amelyet egyébként elítéltek a kormány és a KB közös ülésén, és hasonlótól tartottak is, így a katonai stratégiát átgondolták – alakították meg a Szocialista Köztársaság Védelmi

⁴⁰ Uo.

Tanácsát, amelynek működését törvényben is szabályozták (1969. évi 5. törvény). A legfontosabb feladatokat kellett koordinálnia háborúban és békében, az Államtanácsnak, a KB-nek, de még az Parlamentnek is be kellett számolnia, legalábbis papíron. Háborúban és békében az állam biztonságát kellett garantálnia. Törvényt nem hozhatott, de határozatai a kormányra is kötelezőek voltak, elnöke a fegyveres erők főparancsnoka volt, tagjai a fegyveres szerveket irányító miniszterek, vezérkari főnök, kormányfő. 1972-től (1972. évi 14. törvény) a fegyveres alakulatok – köztük a Munkásárda (Garda Muncii) – strukturális módosítását is ők engedélyezték, a háborús felkészülési, mozgósítási alkalmazási, hadiipari, hadszíntér előkészítési és a gazdaságmozgósítási terveket szintén. Háborúban ez a csúcsszerv az ország azonnali védelmét és teljes irányítását vette volna át. Ebben az esetben gyakorlatilag teljehatalma lett volna. 1974-től az államfő a hadsereg főparancsnoka és e szerv elnöke is lett egyben, szerepe később a 80-as évek elején csökkent.⁴¹

Bulgáriában már 1944 szeptemberében a kommunista párt a különböző biztonsági szolgálati pozícióiba a saját embereit ültette, pár éven belül már a belügyi és a honvédelmi tárca élén is az ő embereik álltak. Érdekes, hogy csak 1965-ben állították fel a KB Katonai Osztályát, amely a magyarországi Adminisztratív Osztályhoz⁴² volt hasonló. Az 1950-es évek elején vetődött fel egy védelmi csúcsszerv kialakítása. Ezzel kapcsolatban a PB hozott egy döntést, és kidolgozta a részleteket. Majd két rendelkezés is született, az egyik határozattal a békeidőszaki, egy másikkal a háborús teendőit szabályozták. Előbbiben a fegyveres szervek és az ipar rendkívüli viszonyokra történő felkészülését, mozgósítást kellett kidolgozni. Elnöke a vezérkari főnök lett. Végül 1952-ben hívták életre az Államvédelmi Bizottságot, amelynek hasonló feladatai voltak békében és háborúban, mint más szocialista országokban. Határozatai ugyanakkor elvileg minden szervre kötelezőek voltak. Szerepe 1957-ben vált csak jelentősebbé, a 8. számú MT rendelettel a KB és a kormány szervévé avanzsálták. Határozata minden állami intézményre kötelező lett. A HM, a BM és az MT apparátusa segítette a döntéshozatalban. A KB első titkára – ekkor már Todor Hrisztov Zsivkov – lett az elnöke, a fegyveres és a gazdasági ügyekkel foglalkozó szervek vezetői a tagok. 1965-ben, a Zsivkov elleni sikertelen puccskísérlet után a Bizottságban jelentős személycserék történtek, emellett az állambiztonság mindenkori feje is tagjává vált. Jelentősége ellenére csak az 1971-es alkotmányban vált közismertté. Ezzel a törvénnyel egy Államtanácsot is létrehozta, amelynek T. H. Zsivkov lett az elnöke.

⁴¹ Rijnoveanu, i. m.

⁴² A Magyar Dolgozók Központi Vezetőségének, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának – többek között – a fegyveres szervekkel foglalkozó osztálya volt.

A Bizottság összetételét ez a szerv szabályozta. A PB 1972. január 28-i határozatával bővült a jogköre: a gazdaság és a lakosság elő-, illetve felkészítése háborúra, rendkívüli időszakban pedig teljhatalmú irányító szerv lett volna az Államvédelmi Bizottság a katonai és a civil szektorban egyaránt. Háborúban a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete és a KB határozatai alapján járt volna el mint katonai csúcsszerv. 1977-ben feladatainak egy részét az „Operatív Tábornoki Tanácsra” ruházta át. 1978-ban hozták létre alsóbb egységeit, kerületekig, járásokig, egyedül Szófiában volt városi struktúrája. 1989. november 10-éig működött, hivatalosan 1990-ben szűnt meg.⁴³

ÖSSZEGZÉS

A tüzérő növekedése, a harcoló alakulatok mobilizálhatóságának, gépesítettségének a fejlődése, az információ áramlásának a felgyorsulása jelentős hatással volt a háborús „csúcsszervek”, a védelemigazgatás és az ezzel kapcsolatos szabályok kialakulására. Az első világháborút követően a összezsugorított ország határaitól repülővel rövid idő alatt el lehetett érni a nagyobb iparvárosokat és bombázni lehetett őket, mindez védelemigazgatási szempontból új helyzetet teremtett. A második világháborúban a tüzérő további fokozódása és légierő hatékonyságának a növekedése, ezáltal a háborús ország kitettsége, illetve az utánpótlás biztosításának a megoldása jelentett újabb problémát a döntéshozóknak. A német V-rakéták és az amerikai atombombák már egy új korszak rémképét vetítették előre.

A második világháború után Magyarországon a totális diktatúra kialakulását követő döntéshozatal lassú és körülményes volt a korábbiakhoz képest. Mindezt megnehezítették az állandó átszervezések és a katonai, polgári vezetés nem megfelelő képzettsége. A rendkívüli időszakban teendő feladatokat 1945 előtt mindenki számára elérhető törvényekben szabályozták, még azt követően csak a konfliktus kirobbanása után hozták volna nyilvánosságra az ezzel kapcsolatos jogszabályokat. Az 1939-es honvédelmi törvény a második világháború befejezését követően is lehetőséget adott volna arra, hogy a Legfelső Honvédelmi Tanács tovább működjék, de ezt kezdetben a „koalíciós” kormányzás miatt nyilván nem akarta a kommunista párt, másrészt a minimálisra zsugorított Magyar Honvédség és a hadiipar, illetve az élet minden részére kiterjedő szovjet dominancia nem is tette szükségessé ennek a létét.

⁴³ Baev, Jordan: *Das Staatliche Verteidigungskomitee der Volksrepublik Bulgarien 1952–1990*. http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/verteidigungsraete_im_warschauer_pakt/bulgarien (letöltve: 2015. augusztus 3.)

DÁVID KISS:

THE DOMESTIC AND FOREIGN MODELS OF THE KÁDÁR SYSTEM'S DEFENSE ADMINISTRATION IN THE 20TH CENTURY

The wartime defense administration system that was devised following the 1956 Hungarian Revolution was very similar to the ones found in the other Warsaw Pact countries, although there were some minor differences. At the same time it is important to note that the system that was put in place between 1964 and 1970 and modified in the years hence remained largely the same until the 1989 turn of events. Built on a foundation of the lessons learned during WWII and the principles of larger-scale military and civilian defense practices, the structure of the wartime Defense Council was considered modern. This foundation defined the role of the council's tasks between 1964 and 1970. All this was linked to peacetime preparation planning, military advancements in terms of numbers and technology, plans for the use of factory labor, the size of the stockpile of weapons, the preparation of evacuation plans, the building of shelters and bunkers and the development of mobilization plans. At the time, instead of referring to *védelemigazgatás* (defense administration), the phrase used to describe the system was *országmozgósítás* (countrywide mobilization).

It is important to stress that in addition to following Soviet archetypes, earlier international and domestic experiences also influenced the Hungarian system's final form. In wartime during the 19th century, technological advancements, increased firepower, advances in transportation (which shortened travel times) all played a role in contingency planning and achieving an efficient response. In the beginning, railroad planning was considered to be the most important, followed by the devising of unique wartime measures – a part of the latter having already taken place during the WWI period. In addition to troop mobilization, the economy, too, played an increasingly important role, specifically, how it would transition from a peacetime economy to one of war. The extension of government powers and the interconnection with military leadership also took on increasing importance.

During the interwar period, as a result of having gone through WWI, in both Hungary and abroad, “institutions” were erected to debate a given country's most critical defense-related tasks, thus assisting the government's decision-making

process. Both government officials and military leaders participated in these institutions. One of the lessons of the “Great War” was that in the event of another armed conflict, for all intents and purposes the whole country would be affected, not just the army.

All of these were even more germane in the post-WWII era. The experiences of the global conflagration (the arrival of atomic, biological and chemical weapons, the spread of rocket technology and the inadequacy of defending against their offensive capabilities) rewrote every previous war-gaming scenario, just as the mass arrival of the airplane had earlier. The next war would not be limited to the frontlines; it would cause significant destruction on the home front, and do so in an ever-shortening time-frame. The initial stages of a conflict could decisively impact the final outcome. The new reality demanded more precise and accurate planning, both in times of peace and war.

DÁVID KISS:

UNGARISCHE UND INTERNATIONALE MUSTER DER VERTEIDIGUNGSVERWALTUNG IM KÁDÁR-REGIME IM 20. JAHRHUNDERT

Das in Ungarn nach der Revolution 1956 erarbeitete System für Verteidigungsverwaltung im Kriegsfall ähnelte sehr denen in den Mitgliedsstaaten des damaligen Warschauer Vertrages, wenngleich es nicht völlig mit ihnen übereinstimmte. Es ist zugleich wesentlich hervorzuheben, dass etwas Ähnliches wie das zwischen 1964 und 1970 geschaffene und später modifizierte System auch nach der Wende 1989 gültig blieb. Die Planung dieser Organisation war in der Epoche als modern anzusehen, nach den Erfahrungen des Zweiten Weltkriegs und der während der größeren Militärmanöver und Übungen zum Zivilschutz erarbeiteten Richtlinien wurden die Struktur des Kriegsrates für Landesverteidigung aufgebaut und dessen Aufgaben zwischen 1964 und 1970 festgelegt. All dem schlossen sich die Planung der Vorbereitung auf die Friedensperiode an sowie in deren Verlauf die Entwicklung der Streitkräfte, die Erarbeitung der Pläne für die Bereitstellung von Arbeitskräften, die Bestimmung und Herausbildung der materiellen Vorräte, die Anfertigung der Evakuierungspläne im Kriegsfall, der Bau von Luftschutzkellern, die Erarbeitung von Mobilisierungsplänen usw. In diesem Zeitraum wurde statt des Begriffs Verteidigungsverwaltung der der Generalmobilmachung benutzt.

Es ist hervorzuheben, dass neben der Befolgung der sowjetischen Beispiele auch die früheren internationalen und ungarischen Erfahrungen als Muster dienen konnten, um all das herauszubilden. Zusammen mit der Entwicklung der Technik, der Erhöhung der Feuerkraft der Waffen und der Entwicklung des Verkehrs im 19. Jahrhundert spielte auch die Verkürzung der Entfernungen eine Rolle dabei, dass sich die Staaten nach immer besser ausgearbeiteten Plänen auf einen eventuellen Krieg vorbereiteten beziehungsweise diese in einer Kriegsperiode immer effektiver einsetzten. Anfangs hielt man die Eisenbahnplanung für das Wichtigste, ihr folgte die Erarbeitung besonderer, in einer Kriegsperiode in Kraft tretender Gesetze – letztere fiel schon zum Teil auf die Zeit des Ersten Weltkrieges. Neben der Mobilisierung der Armee kam auch der Wirtschaft, das heißt der Planung der Umstellung auf die Kriegsproduktion eine immer größere Rolle zu. Die Ausweitung des Wir-

kungsbereiches der Regierung und ihre Verbindung mit der Militärführung wurden ebenfalls immer wichtiger.

Dank den Erfahrungen aus dem Ersten Weltkrieg wurden in der Zwischenkriegszeit sowohl im Ausland als auch in Ungarn „Einrichtungen“ bei der Regierung des gegebenen Landes geschaffen, in denen bereits in Friedenszeiten die wesentlicheren Aufgaben im Zusammenhang mit der Verteidigung des Landes usw. diskutiert wurden. Beteiligt daran waren Führungskräfte von Regierung und Armee, da sie dank des früheren „großen Krieges“ darauf kamen, dass ein weiterer Waffenkonflikt nicht nur die Armee, sondern praktisch das ganze Land betrifft.

All das gilt noch mehr für die Periode nach dem Zweiten Weltkrieg. Die aus dem neuen Weltbrand gezogenen Erfahrungen, die massenhafte Verbreitung der atomaren, biologischen und chemischen Waffen und der Raketentechnik sowie die ungenügenden Möglichkeiten zur Abwehr ihres Einsatzes ließen eine völlig neue Situation entstehen, genauso, wie früher die Flugzeuge massenweise in Erscheinung traten. Der voraussichtliche Krieg konnte immer mehr nicht nur an den Frontlinien, sondern auch im Hinterland beachtliche Schäden verursachen, und das innerhalb immer kürzerer Zeit. Auch die Anfangsperiode eines Konflikts konnte auf dessen Ausgang entscheidende Auswirkung haben. Die neue Situation erforderte eine präzisere und genauere Planung als je zuvor, sowohl in der Periode des Friedens als auch in der des Krieges.